

ZSIGMOND ADÉL

JELTELEN MŰKÖDÉS

*Kreativitási Gyakorlatok, FAFEJ, INDIGO.**Erdély Miklós művészetpedagógiai tevékenysége
1975–1986*

Kész van, ami készül.

ERDÉLY MIKLÓS

■ Az Erdély Miklós-kutatónak nincs könnyű dolga, s ennek több oka is van. Egyrészt egy olyan életművel találja szemben magát, amely meglehetősen sokfelé ágazik: építészet, költészet, képzőművészet, film, s a kutató bármelyik részterületet jelölne ki kutatása tárgyául, nem tud nem tudomást venni a többiről, hiszen Erdély a holisztikus gondolkodás híve volt, nála minden mindennel összefüggött. Másrészt a kutatónak számolnia kell azzal, hogy Erdély művei megalkotásuk pillanatában nem függetlenedtek teljes mértékben alkotójuktól, képzőművészeti munkái nem művészeti problémákra válaszolnak, hanem elsősorban – bármennyire banális hangzik is – létkérdésekre, amelyekhez formát a művészetben talál. Ebből, vagyis a személyesség kérdéséből egy sor más probléma következik, többek között például képzőművészeti alkotásainak, akcióinak, koncept műveinek nehéz rekonstrukciója.¹ A rekonstrukció érdekében a mindenkor Erdély-kutató elengedhetetlen feladata, hogy Erdély egykori alkotótársait, tanítványait, barátait meginterjúvolja, ami egyik oldalon plusz-információkkal gazdagítja az Erdély-művek létrejöttéről való tudást, illetve közelebb visz a művek intenciójának pontosabb megértéséhez, a másik oldalon viszont személyes mítoszt konstruál és tart fenn, s ezáltal el is távolít a művektől. A nehéz rekonstruálhatóság, a művek

kontextusához való nehéz hozzáférés tévútra viheti a kutatót, hiszen Erdély munkáinak tisztán esztétikai megalapozottságú értelmezési kerete nem elégséges a megértéshez.²

Az Erdély Miklós (1928–1986) munkássága iránti érdeklődés és annak módszeres feldolgozása az 1990-es években kezdődött. Az életmű befogadásának néhány fontosabb állomását itt most csak megemlítem. 1991-ben két folyóirat is megjelentet egy-egy Erdély Miklós-mellékletet: az *Árgus* szeptember-októberi számának melléklete Erdély néhány versét közli, *Tavaszi kivégzés* című filmnovelláját és forgatókönyvét, a Móra Kiadó levelét, melyben visszautasítják Erdély verseskötetének kiadását, egy Peternák Miklós által készített beszélgetést, illetve Erdély Dániel sokat idézett vallomását, családtörténeti esszéjét apjáról. A *Beszélő* 1991. decemberi száma az Erdélyre való személyes emlékezés koncepcióját követi: öt interjút közöl (Maurer Dórával, Sugár Jánossal, Beke Lászlóval, Peternák Miklóssal és Hajdu Istvánnal). Jóval később, 2007-ben a *Metropolis* állít össze Erdély-különszámot, amely Erdély filmjeiről szóló tanulmányokat tartalmaz, majd egy évvel később a *Puskin utca* néhány vers és néhány korábbi Erdélyről szóló kritikából származó szemelvény után ismét az interjúra hagyatkozik, ezúttal olyan alkotókat is megszólaltatva, akikkel eddig

még nem készült beszélgetés Erdély-ügyben (pl. St. Auby Tamás, Kukorelly Endre, Halász András). Mindehhez hozzá kell tenni az 1992-ben a székesfehérvári István Király Múzeumban és a Csók István Képtárban megrendezett életmű-kiállítást, az 1994-ben az Artpool Művészetkutató központban megtartott „Erdély Miklós-évet”, amelyek keretén belül Erdély írásait és műveinek reprodukcióit tették elérhetővé a kutatók számára, illetve az 1998-ban a Múcsarnokban megrendezett életmű-kiállítást.

Ami Erdély munkáinak közlését illeti, jelenleg verseinek³, művészeti⁴ és filmelméleti írásainak⁵ egy részéhez van hozzáférésünk. Képzőművészként és filmesként már kanonizálódott, a költészetét módszeresen feldolgozó nagyértelmezések viszont még váratnak magukra, ahogyan a művészetpedagógiai tevékenységét áttekintő munka is hiányzott – mostanig. A Hornyik Sándor és Szőke Annamária által összeállított vaskos kötet ugyanis az Erdély által vezetett három művészeti tanfolyam keretein belül folyó munkát dokumentálja teljességre törekvően. Történeti munkáról lévén szó, a kötet minden fellelhető forrás és dokumentum közzétételével igyekszik bemutatni Erdély művészetpedagógiai tevékenységét. A kötet *Előszavából* kiderül, a címben szereplő „művészetpedagógiai tevékenység” kifejezést a szerzők némi módosítással Erdélytől vették át.⁶ A kötet szerzőinek nagy része maga is részt vett Erdély kurzusain, tehát személyesen is ismerhette őt, s halála után alkotótársai, tanítványai közül néhányan Erdély életművének értelmezőivé is váltak (pl. Peternák Miklós, Beke László, Sugár János stb.).

Hornyik Sándor *Kreativitás és interdiszciplinaritás a képzőművészetben* című bevezető tanulmányával indul a kötet, amelyben a szerző Erdély művészetszemléletét és kurzusvezetői módszerét a kreativitás fogalmából kiindulva egy nagyobb összefüggésben mutatja meg, elsősorban Arthur Koestler, Joseph Beuys, Robert Filliou és más kreativitáskutatók vonatkozó írásainak kontextusában. Hornyik átfogó tanulmányát követően a kötet három nagy fejezetre tagolódik, külön tárgyalja a Kreativitási

Gyakorlatok, a Fantáziafejlesztő Gyakorlatok (FAFEJ) és az Interdiszciplináris Gondolkodás (INDIGO) keretein belül zajló művészeti tevékenységet.

Szőke Annamária Kreativitási Gyakorlatokról szóló történeti áttekintéséből kirajzolódik, hogy miként kezdődött Erdély kurzusvezetői tevékenysége, és hogy pontosan miként is zajlottak ezek a találkozások. A korábbi Képzőművész Kör, amely elsősorban a Képzőművészeti Főiskola felvételi vizsgájához szolgált előkészítőként, 1975 szeptemberétől radikálisan alakult át, amikor Maurer Dóra és Erdély Miklós elkezdte a szakkör céljait újradefiniálni. Konceptiójuk az volt, hogy egy minden művészeti ágra kiterjedő, előre megfogalmazott gyakorlatok alapján szerveződő kört hozzanak létre, amelyben a résztvevők javaslatai legalább annyira fontosak, mint a vezetőké, tehát egy demokratikus, a kísérletezésre nyitott fórum kialakítását célozták meg. 1976 végétől Erdély lett a Kreativitási Gyakorlatok egyedüli vezetője, aztán '78-ban kifulladások miatt a foglalkozások, ezért (és hivatalos okokból is) véget vetettek a szakkörnek. Két év alatt összesen harminchét alkalommal tartottak kreativitási gyakorlatokat, az itt zajló feladatok leírásait és a gyakorlatok kivitelezéséről készült fotókat közli a fejezet. A gyakorlatokban nemcsak az egyéni munka, hanem főként a közösségben, közösen végigvitt feladatok váltak fontossá, az egymásra hangozódás, a másik reakcióira való állandó figyelem, az adott szituáció felismerése és az ahhoz kialakított viszony, s mindez azt jelzi, hogy valójában figyelemgyakorlatokról volt szó. Ilyen – hogy csak néhány példát említsék – a letakart emberi test testhelyzetének rekonstruálására vonatkozó gyakorlat, a zavarva rajzolás gyakorlata (a párok igyekeznek zavarni egymás munkáját, közben maguknak is folyamatosan dolgozniuk kell) vagy az a gyakorlat, amikor egy papírlapból mindenkinek valami mást kellett csinálnia, mint a többiek. Önmagukban ezek a feladatléírások nyilván nem működnének, de a kötet koncepciója úgy van kitalálva, hogy minden itt közölt anyag komplementer viszonyba kerüljön egymással. Az interjúk, beszélgetések, feladatléírások, beszámolók

és fotók más-más megvilágításba helyezik a kurzusokról való tudásunkat, s mindegyre bővítik azt valamilyen többletinformációval. Erdély Miklós *Kreativitási és fantáziafejlesztő gyakorlatok* című írása például elengedhetetlen a gyakorlatok céljának megértéséhez. Eből ugyanis az derül ki, hogy Erdély a kreativitást nem képességként, hanem állapotként fogta fel, s a célja az volt, hogy a résztvevők legátolt, nem használt képességeit felszabadítsa. Szerinte „a kreativitás nemcsak és főleg nem teljesítményben nyilvánul meg, hanem valami olyan készenléti állapot, mely csöndben és jeltelenül működik”. (76.) A foglalkozásokat nem pszichológiai tesztnek szánta, és nem is a produktivitásra, a tárgyalásra hajtott, mivel az szerinte éppen hogy gátolja a kreativitás kibontakozását.

A kötet második, legrövidebb fejezete a Fantáziafejlesztő Gyakorlatok (FAFEJ) kurzussal foglalkozik, amely a Kreativitási Gyakorlatok folytatása, tehát szintén a kreativitás áll a középpontjában, de ezúttal más eszköztárral dolgozik – a kreatív képességet a gondolkodásban próbálja utolérni. Kedvenc feladatok az, amikor Erdély azt találja ki, hogy abszurd kérdésekre kelljen válaszolni, mint pl. hogy miért nem képes az ember járni. Az egyik résztvevő válasza: mert az ember vagy vontat, vagy vontatják. (158.) A hasonló feladatokra adott válaszokat Erdély a következő alkalommal értékelte ki aszerint, hogy a válaszok milyen filozófiai, vallási vagy tudományos ismeretanyagra támaszkodtak.

■ JEGYZETEK

1. Különösen Ungváry Rudolf és György Péter hívja fel a figyelmet Erdély Miklós művészetének személyességére és az ezzel járó következményekre. Ungváry szerint „amit [Erdély] csinált, azt lényegében a személyisége képviselte, még akkor is, ha műtárgyat, filmet vagy szöveget hozott létre – azt, ami a mindenkor hordozóra került, nemcsak áthatotta a személyisége (ez más művésznél is kisebb-nagyobb mértékben előfordul), hanem nélküle el sem képzelhető. Más szóval: továbbra is ismerni kellene alkotójukat ahhoz, hogy ezeknek a műveknek az intenciója maradéktalanul megvalósulhasson.” (Ungváry Rudolf: A személyes művész. Erdély Miklós nem triviális helye a struktúrában, avagy A találékonyságába belekapaszkodó ember. Kritika 1999. 2. 34.) György Péter pedig azt mondja: „Meggyőződésem, hogy azok a műfajok »járnak jól«, amelyek az immár személytelen, intézményesült formákban is közvetíthetők, amelyek akár alkotójuk akaratától eltérően érthetők.” Erdély filmjei, esszéi nem okoznak tehát különösebb problémát, képzőművészeti munkái annál inkább. (György Péter: Erdély Miklós – a szelíd botrány művésze. Holmi 1992. 8. 1176.)

2. Ennek (vagyis a tévútnak) talán legzavarbaejtőbb példája, amikor St. Auby Tamás egy interjúban meglehetősen erőteljes hangon azt fogalmazza meg, hogy az Erdély-értelmező Müllner András téved, amikor azt feltételezi, hogy Erdély Montázs-éhség című írása hatott az Altorjay Gábor, Jankovics Miklós és St. Auby által 1966-ban bemutatott Az ebéd című akcióra (amelyet hagyományosan az első magyarországi happeningként tartanak számon), ugyanis St. Aubyék Erdély írásáról csak később, az akció után szereztek tudomást. (Közegészségtelen töredékek. Levélinterjú St. Auby Tamással. Puskin utca 2008. 4. 21–22.)

3. Kollapszus orv. Magyar Műhely, Párizs, 1974, 1991; Második kötet. Magyar Műhely, 1991.

4. Művészeti írások. Képzőművészeti Kiadó, Bp., 1991.

A kötet utolsó fejezete Erdély harmadik foglalkozási formáját, az INDIGO-t járja körül, amely időben a FAFEJ után következett, sokban kapcsolódott is az előző két foglalkozáshoz, ennek keretén belül azonban a különböző munkák készítése vált fontossá. Előbb közös environmenteket készítettek a résztvevők a megelőző foglalkozások eredményeire támaszkodva, majd a csoport fokozatosan átalakult önálló művészek alkotóközösségévé. A fejezet az INDIGO csoport kiállításait helyezi előtérbe, sorra veszi az egyes akciókat és kiállításokat, és módszeresen bemutatja azokat. A kiállítások tervezése során készült ötletcédulák pontos átirataitól kezdve a csoport beszélgetéseinek átiratán keresztül a levelekig és fotóig (a kötetnek nagyon gazdag a fotóanyaga) minden forrást felhasznál.

Hatalmas munkáról van tehát szó, nemcsak a közzétett anyag mennyiségét, hanem jelentőségét tekintve is. A filológiai munka során számos adatot és részletkérdést sikerült a kötet összeállításának tisztázni, a visszaemlékezések, interjúk révén pedig eddig figyelmen kívül hagyott eseményekre is fény derült, illetve a foglalkozásokon résztvevőktől újabb, nem ismert dokumentumok és források kerültek elő a kutatás során. A kötet nemcsak az Erdély életművét kutatók számára hiánypótló, hanem a neoavant-gárdról való tudásunkat, illetve a művészeti oktatásról való elképzeléseinket is új megvilágításba helyezi.

5. A filmről. Filmelméleti írások, forgatókönyvek, filmtervek, kritikák. Balassi Kiadó, Bp., 1995.
6. Az Erdély-tanítvány Sugár János ennek ellenére Erdély tevékenységére vonatkoztatva idegennek érzi a művészetpedagógia szót, mivel szerinte Erdély egy túlélési formát keresett, nem „pedagógiai utópiát”. (A senki földjén voltunk... Beszélgetés Sugár Jánossal. Beszélő 1991. december. 8–9.)

A MEGDOLGOZOTT OBJEKTUM

Cs. Gyimesi Éva: *Szem a láncban.*

Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába

■ „Húsz év után”. Ez nem Alexander Dumas regényének az elírt címe, hanem egy történelmi szituáció jelzésére szolgáló intés, miszerint már több mint húsz évvel vagyunk a romániai rendszerváltás után. Azonban ha közéletünk általános problémáit, politikai vitáinkat nézzük, meg kell állapítanunk, hiába telt el több mint húsz év, ahogy Dumas regényében is, a főszereplők maradtak. Ami Dumas regényében a jogos kíváncsiság kielégítését szolgálja, hiszen mindannyiunkat érdekelhet olvasott regényeink főszereplőinek további sorsa, az helyzetünkben mindenképpen értelmezést kérő anomália. Hogyha húsz év után is egy olyan történetben ismerünk magunkra, amelynek egyik főszereplője a „kommunizmus öröksége”, illetve arra kell felfigyelnünk, hogy ez az örökség már nem valami furcsa relikvia, hanem egy virulens, mindent átható tartalom, ennek azt kell jelentenie, hogy az úgynevezett „rendszerváltás” nem úgy történt meg, ahogyan hinni szeretnénk, hanem csak ahhoz az állapothoz igazodott, ami megelőzte, amelyben bármi, ami valaminek mutatkozott, egyszerre volt önmaga és ugyanakkor valami más is.

Ugyanakkor főszereplőnk megnevezése – „a kommunizmus öröksége” – is sokat sejtet. Az örökség ugyanis egy hermeneutikai fogalom, a hagyomány fogalmának a párja. Hagyományt pedig csak egy kultúra tud létrehozni, ami azt jelenti, hogy a „kommunizmus öröksége” megnevezéssel az is elismerődik, hogy a kommunizmus nem csupán egy nép különben más irányultságú kultúrá-

jára kívülről ráerőszakolt rendszer volt, hanem kultúrateremtőnek, majd kultúrahordozónak bizonyult, értékrendszert alakított ki, magatartásmintákat állandósított, amelyek, hiába a megváltozott politikai rendszer, később természetesen módon továbböröklődtek. Ez a gondolat nem túlságosan eredeti, főleg ha Kertész Imre egyik esszéjére gondolunk, amelyben a holokausztról mint kultúráról értekezik.¹ A holokauszt felvillanó lángszlopához képest a kommunizmus nemcsak időben tartott tovább, nem csupán szövedrőtök mögött tette valóságossá az iszonyatot, hanem beköltözött a városokba, intézményekbe, ügyintézési módokba, házakba, emberi viszonyokba, étkezési, öltözködési szokásokba, egyszóval az emberi élet összes vonatkozásába. S ha napjainkban ennek az örökségnek a terhes mivoltáról értekezünk, ebből a mindent átható módból kell kiindulnunk, ha pedig magunk mögött is akarjuk hagyni, akkor bármelyik megnyilvánulását egy egész részeként kell magunk elé állítanunk. Ennek pedig leghatásosabb eszköze a hermeneutika.

Bevezetés a szekusdossziék hermeneutikájába – ezt ígéri Cs. Gyimesi Éva is legújabb könyvének alcímében. Ez az ígélet mindenképpen eredetiséggel bír a kommunizmus öröksége legneuralgikusabb pontjának a feldolgozásával kapcsolatosan. Az idekapcsolódó kérdéskörnek a megoldása már többszörösen próbára tette a posztkommunista, posztdiktatórikus társadalmak rugalmasságát, megtisztulás- és igazságvágyát, a különböző ügynöktörvények és azok szám-

talán módosítása ugyanis csak összekuszáltak azokat a lehetőségeket, amelyek mentén normális módon az „ördög” szemébe lehetett volna nézni. Az általam megismert megoldási gyakorlatok közül számomra a dél-afrikai példa a legszimpatikusabb, ugyanis az apartheid büntetteivel szembenézni akaró dél-afrikai társadalom nem az elhallgatás, de nem is a megtorlás (tév)útjait választotta, hanem egy kompromisszumos megoldást, amikor létrehozta a „Bizottság az Igazságért és a Kiengesztelődésért” nevű szervezetet. A kompromisszum abból állt, hogy a tettes a bizottság elé állva lehetőséget kaphatott az amnesztiára, ha részletes vallomást tett, mely során politikai indokkal tudta igazolni büntetettét. Ezzel a lépéssel a büntettek a társadalom tudatalattijából a nyilvánosság részévé válhattak, ez pedig lehetővé tette a dél-afrikai társadalom számára, hogy a megbocsátás és a katarzis rögzös útjára lépjen.

Ehhez a gesztushoz tudom hasonlítani Cs. Gyimesi Éva megközelítését is, aki a megértés és az értelmezés erejét próbálja szembeszegezni a feljelentések, lehallgatások, besúgások szomorú örökségével. Őt idézem: „[...] ebben az elemzésben szándékaim szerint nem az egyes személyek »leleplezése« a cél, nem a néhány napra izgalmat kavarázó újabb szenzációhajszka beindítása valamelyik volt besúgó, ügynök, hálózat fölötti kollaboráns ellen, hanem az értelmezés lehetőleg pontos terminológiájának és megfelelőnek vélt módszertanába való bevezetés vagy arra való kísérlet.” (26.) Gyenge fegyver az értelmezés, gondolhatnánk, a történelmi büntettek számosságát szem előtt tartva, de mindenképpen jobb, jegyezhető meg, mint az elsietett ítélkezés, bűnbakképzés, mint a szörnyülködésbe való menekülés vagy annak ellentéte, a banalizálás, esetleg a szembenállás pózában való tetszelgés. Ez a megközelítés azért is indokolt, mert ma, ha még a túlélők, a tanúk köztünk vannak is, tulajdonképpen egy szövegkorpuszsal állunk szemben, amely, mióta elkezdtek megnyílni a Securitate volt levéltárai, valósággal elárasztott bennünket.² Egy szövegkorpuszt megszerezni és feldolgozni elsősorban filológiai-hermeneutikai tett, ami annak megelőzését is jelentheti, hogy –

titkosított dokumentumokról lévén szó – a kinyilatkoztatás rangjára emeljük a szövegekben leírtakat. Ahhoz, hogy ez ne történessen meg, alapos értelmezésre van szükség, amely egy történelmi munkához képest nem a múlt rekonstrukcióját, hanem a leírtak vagy pontosabban a legépeltek számkra való értelmét keresi.

Hogyan tett eleget könyvében Cs. Gyimesi Éva ennek az egyáltalán nem könnyű feladatnak?

A könyv főcíme irányadó ebben a vonatkozásban. *Szem a láncban* – ezzel a címmel Cs. Gyimesi Éva tulajdonképpen azt az egzisztenciális szituációt próbálja megjelölni, amelynek vonatkozásában a könyvben közzétett jelentéseket tartalmazó dosszié anyaga értelmet nyerhet. Ennek a szituációnak az a jellegzetessége, hogy egy félbeszakított hermeneutikai körnek feleltethető meg. A hermeneutikai kör, amely a megértés esetében a résztől az egészig és az egésztől a részig terjedő befejezhetetlen mozgást írja le, ugyanis félbeszakad a „szem a láncban” szituáció esetében, amely csupán az egésztől a részig terjedő utat tartalmazza. A visszacsatolás lehetősége elmarad, annak a tényezőnek a hiányában, amelyet mindközönségesen szabadságnak szoktunk nevezni. Továbbértelmezve Cs. Gyimesi kiindulópontját azt lehet észrevételezni, hogy a hermeneutikai megközelítésnek pont ezt a megszakított utat kell végigjárnia, hogy ki-domborítsa, mi is ment veszendőbe, mi is torzult el a hiány következtében. A könyv *Kérdőjelek a szabadságról* című fejezete ezt a hiányt nem egy adott társadalmi állapothoz köti, hanem általános társadalmi problémaként határozza meg, amely ennyiben jelenünket is alááshatja. Ezzel pedig megte-remtődik a kapcsolat a múlt és a jelen között, a múlt értelmezésével fogódzókat találhatunk ahhoz, hogy leleplezzük a jelenünket is kikezdő szabadsághiányt.

A közzétett anyag kilencvennégy szövegrészt tartalmaz. Vannak közöttük jelentések, jegyzőkönyvek, intézkedési tervek, magyarázó jegyzetek, feljegyzések. Egy megfigyelési, nyomon követési apparátus alapos munkájának dokumentumai ezek, s ugyanakkor egy szöveg típusokba foglalt élet le-

nyomatai. Mert voltak olyan szemek a láncban, amelyek nem illeszkedtek be maguktól, ellenálltak a nivellálási szándéknak, ezért foglalkozni kellett velük, meg kellett dolgozni őket. Ők voltak a „megdolgozott objektumok”. „Obiectiva lucrată” – ez a magyar célszemély kifejezésnek a román, nőnemű megfelelője. De míg a célszemély kifejezésben még bennfelejtődött a személy szó (ami szintén árulkodó, egy olyan helyzetre utalva, ahol a személyeket a kiiktatás szándékával célba vehették), a „megdolgozott objektum” kifejezés már nyilvánvalóan jelzi, hogy a rendszer minek tekintette polgárait, amelyek közül ugyebár egyesek még megdolgozás alá is kerültek.

A könyv, mielőtt közzétenné a dokumentumokat, a saját kommentáló, értelmező megjegyzéseivel végigköveti őket. Ezekkel a megjegyzésekkel Cs. Gyimesi Éva – a saját végkövetkeztetése szerint – megpróbált közelebb kerülni a diktatúra társadalmi bázisának és a kollaborálás szintjének a feltáráshoz, illetve egy vitafelületet szándékozott megnyitni a román–magyar kapcsolatok rendezésének akadályairól és távlatairól. (88.) Ezekben a kommentárokból tárul fel a totalitárius rendszerek ellenállójának, a disszidensnek az ellentmondásos helyzete, amit én az „ellenálló kollaboráns” paradox megnevezésével tudok csak körülírni. Ugyanis a disszidens a rendszer egészén belül csak akkor tudott ellenállóként megmaradni, ha elfoglalta azokat a pozíciókat, amelyeken keresztül tevékenységét ki tudta fejteni. Ez pedig automatikusan kollaborálásra kényszerítette őt, ami Cs. Gyimesi Éva esetében védekező levelek megírását, tárgyalásokat, segítségkérését jelentett, mindezt a hatalom birtokosaival, az ő nyelvüket követve. Azonban a hatalom logikája, nyelve mindig egyirányú, nem lehet dialógust folytatni vele. Amit vele szemben ki lehet vívni, az a megtűrtség kényszerű állapota, ami a

„szem a láncban” szituációnak is újabb terjedelmet ad.

Talán többet kellene ezeknek a dokumentumoknak a sivár nyelvről beszélni. „Nacionalista-irredenta tevékenység”, „termelésbe való kihelyezés”, „nem megfelelő hangulat teremtése”, „misztikus-vallásos elvek” – íme csak néhány kifejezés egy diskurzustérből, amelyben ezek tulajdonképpen zárványokká válnak, feltörhetetlené téve az általuk elfedett valóságot. És meglepő módon rengeteg tárgyi tévedés, elírás, slendriánság van ezekben a szövegekben, amelyek különös módon szemben állnak a bürokrácia szabatos nyelvvel, ami saját gördülékenységétől eltelve talán már nem figyelt az apró részletekre. Ezekben a szövegeken szatyrok, táskák vonulnak végig, a követési jelentések ugyanis mindig jelzik, mi van a célszemély kezében, talán azért, mert belsejükbe a hatalom már nem tudott beelátni, s ezért úgy vonulnak át ezeken a jelentéseken, mint az ellenállás titkos tartalékai.

Cs. Gyimesi Éva leginkább hermeneutikus tette, hogy értelmező magyarázatait néhány aktuális és nehéz kérdés köré szövi. Megéri-e az igazság azt az árat, amelyet ártatlan gyerekek fizetnek érte? Hogyan egyeztethető össze az igazság a békességgel? Van-e ma társadalmi igény a szabadságra? Van-e még független magyar értelmiség Romániában? Ezeket persze nem neki kell megválaszolnia. Az erdélyi magyarságnak kellene megtennie ezt, ennek a közösségnek, ha tekinthető még közösségnek az erdélyi magyarság, amely sokkal inkább a posztkommunista átmenet és realitás bajaival van elfoglalva, mintsem a történelmi kontinuitás-diszkontinuitás rejtélyének feloldásával. Tehát a kérdések maradnak. Ez a probléma pedig attól válik igazán súlyossá, hogy eszünkbe juthat: Dumas a *Hűsz év múlva* után még két további regényt írt.

Tamás Dénes

■ JEGYZETEK

1. Kertész Imre: A holocaust mint kultúra. In: Uő: A gondolatnyi csend, amíg a kivégzőosztag újratölt. Magvető, Bp., 1998.
2. Néhány hasonló jellegű könyvcím: Máthé János: Magyarhermány kronológiája. Pro-Print Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009; Markó Béla: Egy irredenta hétköznapjai. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 2009; Molnár János: Szigorúan ellenőrzött evangélium. Partium Kiadó, Nagyvárad, 2009. Ugyanide sorolható Kőnczei Csilla szekusblogja a www.transindex.ro honlapon.

MÚLTRÉTEGEK

Selyem Zsuzsa: *Mire vársz*

■ Selyem Zsuzsa első elbeszéléskötetének szövegei látszólag nem kérdeznek, nem magyaráznak: vannak.

„Mire vársz” – kérdi vagy inkább mondja a cím. Kérdés, a novellában, ahol elhangzik; ideges sürgetés, felkiáltójellel. Mire a szövegtestből a címlapra kerül, elvész a kérdés, és a felkiáltás állítássá válik. Ugyanakkor ígéretté is, mint a hasonló nyelvi játékra alapozó Mészöly-kötet címe, a *Merre a csillag jár*: a kérdő névmást ösztönös nyelvértésünk vonatkozóvá teszi, s így a „Mire vársz” „Amire vársz” lesz. Ebben pedig már ígéret rejlik, hogy akkor a kötet tizennégy szövegéből kiderül valami fontos, nemcsak azt tudjuk meg, mire vár egy szereplő, hanem hogy egyáltalán mire lehet várni.

Ha ebben az irányban indítjuk az olvasást, máris csapdába jutunk, hiszen első látásra úgy tűnik, semmire nem lehet várni. A szereplők hiába mozognak időben és térben, a kérdések nem oldódnak, a válaszok nem születnek meg. Ez a bizonytalan várakozás kivétel a térbe, Berlin például az egyik szövegben „a megfeszített nem-telefonálások, a megírt és elküldött, olvashatatlan levelek városa lett” (*Berlini töredék-nő*). Az idő különösen hajlik arra, hogy kicsússzon a szereplők kezei közül, különösen az a múlt idő, amit történelemnek neveznek.

A kötet első hét elbeszélése inkább a személyes (személyhez köthető) idő, illetve emlékezés kérdése körül artikulálódik. A múlt rétegei egymásba csúszva válnak a személyes idő, a személyes emlékek részévé, mint a *Monte Carlo* (amúgy a kötet egyik legerősebb írásának) első bekezdéseiben:

„Nagyanyám évente egyszer elutazott Monte Carlóba, kártyázni. Nem tudom, hogyan csinálta, de nagyapám olyan termé-

szetesnek vette, hogy megy, és egyedül megy, mint azt, hogy negyvenkilenc után hajnaltól napnyugtáig tizenhárom éven át combig vízben állva rizset vág valahol Dobrudzsában.

Anyám évente egyszer elutazott Szovátára, fürdőre, mint mondta. Ezt már tudom, hogy csinálta: orvos haverei segítségével szerzett beutalót.”

A közösség múltja, avagy mindaz, amit történelemnek nevezünk, a kötet utolsó hét (szerkezetét, megformáltságát tekintve egyébként az előbbiekhöz képest kötöttebb, zártabb struktúrájú) novellájában fontos szerepet kap. Történelem ezekben a szövegekben az, amire nem vagy rosszul emlékezünk, és amire fáj emlékezni. Maga az események rögzítése is olyan nehézségekkel jár, amelyek elbizonytalanítanak. Legalábbis ez derül ki a *3 nap 2 városban* című írásból, amely a nyomtatott sajtó természetéből fakadó, az eseményekhez képest örökös fáziskésésre alapozva mutatja meg azt, ahogyan két város (Kolozsvár és Pécs) lapjai folyamatosan mást emelnek ki a történelem rengetegéből, mint ami utólag meghatározónak bizonyult nemcsak az adott napra, hanem esetleg az elkövetkező évtizedekre is.

Sok minden abból, amivel a szerző, publicisztikákat tartalmazó kötetében, az *Erdei politikában* foglalkozik, visszatér a novellák szövegében. Adott egy nagyjából behatárolható hely (Kelet-Közép-Európa) és idő (úgy nagy vonalakban a huszadik század, különös tekintettel a kommunizmus évtizedeire), a kettő által generált számtalan kérdés, probléma, trauma, amelyre választ kellene keresni, amit fontos volna meg- és kibeszélni. És pontosan ez az, ami nem vagy csak ritkán sikerül, mintha hiányozna hozzá a hiteles nyelv. A

térség elmúlt húsz évének talán legtöbbet emlegetett, suta próbálkozásokban elkoptatott, közhelyé lett igazsága ez, amely a *Mire vársz*ban is hangsúlyos szerepet kap. A novellák világában megjelenő Kelet-Közép-Európa a kibeszéletlen történetek és traumák földje, és az emlékezni nem, vagy csak homályosan tudó embereké. A *sebhely* című szövegben a román–magyar közös múlt kapcsán beszélgető szereplők nem emlékeznek a közelmúlt eseményeire, csak utólag pontosít a beszélgetésbe bele se szóló (talán nem véletlenül nőnemű) szereplő, hogy „a román hadsereg nem Budapestet nem rohanta le '56-ban, hanem Prágát '68-ban”. A *Dubínuska* című „mozgalmi ének” egyik szereplője, mihelyst a múltidézés túlságosan fájdalmassá válna, hirtelen zár, és csupán azt ismételteti, hogy az autójuk „szép piros volt”.

A *Tangóharmonika és Lukács fürdő* narrátorának az 1989-es forradalomról egy három héten át tartó bulizás jut eszébe. „Az emberek meg jöttek és jöttek, többnyire ott is aludtak nálam, cigi, duma egész nap, este meg zene, pia, csajozás, na ez ment olyan három hétig.”

A történelmi események közt csetlő-botló, azoknak kiszolgáltatott, de belőlük szinte semmit nem észlelő figura azóta van jelen az irodalomban, amióta Stendhal *Pármái kolostor*ában Fabrizio del Dongó végigjárta a waterlooi csatateret, anélkül hogy egy pillanatig is tisztában lett volna azzal, hogy éppen a 19. század egyik legnagyobb eseményén van jelen. Ellentéte ez a típus az utóbbi néhány évben ismét egyre gyakoribb emlékező típusú szövegek hősé- nek, aki viszont úgy bolyong saját múltjában, hogy nem tud és nem akar elszakadni a történelem távlatától, személyes sorsát befolyásoló, énjét alakító eseményekként reflektál a történelmi eseményekre. Emlékei nem halványulnak, minden pontosan bevésődött, az elhangzott mondatoktól kezdve a bögre mentatea áráig. (Lásd például Tompa Andrea regényének, *A hóhér házának* narrátorát.)

Az emlékezésre való képtelenség Se-lyem Zsuzsa elbeszéléseiben nem az a titokzatos kórság, amely García Márquez

Macondójának lakosait támadja meg, hanem az önmagunkat is beleértve mindenkinek való hazudozás énvédő mechanizmusa, túlélési kényszer, amely nem enged emlékezni és beszélni arról, ami túlságosan fájdalmas. Ezzel magyarázható az is, hogy a kötet csaknem valamennyi szereplője folyamatosan igazítja, változtatja, átszabja és újraalkotja az emlékeiben megjelenő múltat. Az átírás nemcsak a kisajátítás, hanem az értelmezés, az elviselhetővé, elfogadhatóvá tevés gesztusának is bizonyul, különösen az *Anyá ninc*s című elbeszélésben, amelynek gyerek hősei az elviselhetetlent, a halott anya hiányát próbálják annak naplókban feljegyzett mondatait értelmezve, átírva, azokkal vitatkozva valamilyen módon elviselhetővé tenni.

Az átírás, a szövegrétegek közti átjárhatóság sürgető igénye az elbeszélések szövevé- tébe is átszivárog: nagyon sokféle nyelvi rétegből állnak össze ezek a szövegek. Szleng keveredik a filozófia és a költészet nyelvvel, intertextuális utalások, újságcikkek és mottóként használt bibliai idézetek bevágása sűrűvé, helyenként már-már szövevényessé teszi az elbeszélések nyelvét. A különféle talajrétegek módjára hol elkülönülő, hol egymásba olvadó nyelvi regiszterekből könnyed, elegáns, sokféle de- kódolást megengedő és irányító prózanyelv születik, amelyben időnként felfénylik egy-egy enigmatikus, aforisztikus mondat: pl. „Tagadjál le engem, és gondold rám” vagy „...a móló egy csalódott híd”. (Ez a pontos, kemény, de mégis lebegővé váló nyelv, és nem az elbeszélő történetek helyenként már-már brutális kegyetlensége köszön vissza Láng Orsolya finom vonalvezetést fekete felületekkel kontrasztba állító illusztrációiban.)

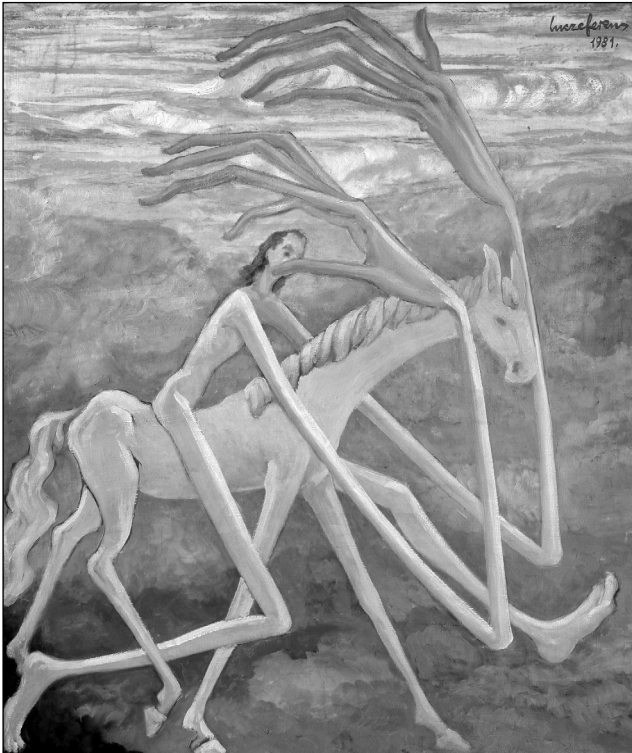
Ha egyetlen vonásukat kellene kiemel- nem, azt mondanám, a *Mire vársz* történe- tei elsősorban a szerelemről szólnak, túlnyomórészt annak női tapasztalatáról. Ez a szerelem azonban nem a boldogság, hanem a szenvedés, a megaláztatás, a hiábavaló sóvárgás sokszor kegyetlen, soha katarzisz- hoz, feloldódáshoz, nyugvóponthoz el nem jutó történeteit generálja. Ugyanakkor szá- mos erős vonásokkal felrajzolt, bár nem

feltétlenül szerethető női portrét is megmutat. Szerelemről szólnak, de nem szerelmi történetek. A szerelem Selyem Zsuzsa elbeszéléseiben magánügy, és magányosan átélt élmény. Nem az egymásra találás, összefonódás, elválás stb. nagy eseményeinek dinamikája formálja a történeteket, hanem a magányos hős reflexiói, a magány és

a szerelem egyaránt átszívároga a hőst környező világba, és annak minden vetületében megtalálható.

Ha a *Mire vársz* szerelmes könyv, nem a boldogság kegyelmi állapotáról, hanem a kegyetlen, irgalmat nem ismerő, pusztító érzelemről szól.

Vallasek Júlia

BALÁZS IMRE JÓZSEF AJÁNlja

■ Az álmokban nehéz követni azt a logikát, amely szerint egymás mellé kerülnek események, összekapcsolódnak szerepek, amely szerint sűrítődnek a tapasztalatok, emlékek, imaginációk. Mondjunk le tehát a szigorú logikáról, és inkább engedjük át magunkat a véletlennek, amely elénk sodorja egy év könyvtermésének egy kis szeletét, és amely olykor a szűkségszerűséggel érintkezik mégis. András Sándor, Geo Bogza, Carl Gustav Jung és Verena Kast könyveit, vagy akár Kányádi András régóta esedékes debütökötétét hosszasan lehetne méltatni jelen lapszám témájának kontextusában. Mondjunk le most erről is, és inkább nyugtázzuk: a 2010-es év újabb fontos könyveseményekkel tette gazdagabbá a kultúrát, illetve bennünket, akik találkozhatunk ezzel a kultúrával.

■ András Sándor: *Bretonhídon Atlantiszba. Írások írókról és az írásról.* Kalligram, Pozsony, 2010.

■ Bodor Ádám: *Az utolsó szénégetők. Tárcák 1978–1981.* Magvető, Bp., 2010.

■ Bogza, Geo: *Poemul invectivă și alte poeme.* Pref. Paul Cernat. Jurnalul Național, București, 2010.

■ Hadas Miklós: *A férfiaság kódjai.* Balassi Kiadó, Bp., 2010.

■ Jung, Carl Gustav: *Lélektani típusok.* Ford. Réti Emese. Scolar Kiadó, Bp., 2010.

■ Kányádi András: *A képzelet topográfija. Mítoszkritikai esszék.* Korunk – Komp-Press, Kvár, 2010.

■ Kast, Verena: *Álmok. A tudattalan titokzatos*

nyelve. Ford. Murányi Beatrix. Európa Könyvkiadó, Bp., 2010.

■ Pollágh Péter: *A Cigaretta.* Prae.hu – Palimpszeszt, Bp., 2010.

■ Sántha Attila: *Írások könyve. Az élet apró dolgairól.* Erdélyi Híradó Kiadó – Előretolt Helyőrség Szépirodalmi Páholy, Kvár, 2010.

■ Szilágyi Domokos *családi levelezése.* Szerk. Szilágyi Kálmán. Europrint, Szatmárnémeti, 2010.

■ Szilágyi Júlia: *Jegyzetek az akváriumból. Esszék, feljegyzések 2003–2010.* Korunk – Komp-Press, Kvár, 2010.

■ Varró Dániel: *Akinek a lába hatos. Korszerű mondókák kisbabáknak.* Maros Krisztina illusztrációival. Manó Könyvek, Bp., 2010.